

Prezentowana książka zasługuje na uwagę czytelniczą przede wszystkim ze względu na: 1. Ukazanie nowego wymiaru stosunków międzynarodowych, 2. Dostarczenie wiedzy faktograficznej o Hezbollahu, 3. Wpisanie wiedzy o Hezbollahu w teoretyczny dyskurs naukowy, głównie z zakresu stosunków międzynarodowych, 4. Zgromadzenie bogatej literatury przedmiotu dotyczącej tej specyficznej organizacji, 5. Podjęcie próby określenia predyktywnej działalności organizacji.

Książka wzbogaca wiedzę o współczesnej rzeczywistości politycznej na Bliskim Wschodzie.

Andrzej Chodubski

Józef Borzyszkowski, *Antropologia Kaszub i Pomorza. Badania – Kultura – Życie codzienne*, Instytut Kaszubski, Gdańsk 2010, ss. 479.

W rozpoznawaniu współczesnych przemian kulturowo-cywilizacyjnych, a w tym zarówno zjawisk i procesów unifikujących, jak i dywersyfikujących życie społeczne nośnym wyzwaniem są kwestie antropologiczne; zwraca się uwagę na organizację kultury, rządzące nią prawa, znaczenie i funkcjonowanie zjawisk dziedzictwa przeszłości, ich zmienność, zwłaszcza dotyczących grup etnicznych. Na uwagę poznaczają w tym względzie zasługuje prezentowana książka. Jest ona zestawieniem wybranych studiów i materiałów Profesora Józefa Borzyszkowskiego, ukazujących szeroko rozumiane problemy etnograficzne z przestrzeni kulturowej Kaszub i Pomorza. W ich prezentacji wyodrębniono 3 części, tj. I. Antropologia Kaszub i Pomorza – problemy badawcze, II. Przemiany kultury Kaszub i Pomorza w XIX i XX wieku, III. Życie codzienne na wsi kaszubskiej w XIX i XX wieku.

Prezentacje tych zagadnień poprzedza *Wstęp*, w którym wskazuje się na pojmowanie kategorii antropologia, zainteresowanie tego typu badaniami oraz osiągnięcia i ognia słabości ujawniające się w przestrzeni pomorskiej, a w tym kaszubskiej. Zauważa się, że w ruchu kaszubskim silna jest świadomość potrzeby naukowego

wszecznego rozpoznawania społeczności kaszubskiej w kontekście innych grup etnicznych zamieszkujących Pomorze, szczególnie Borowiaków, Kociewiaków i Krajniaków (s. 9–10). Przypomina się też, że o powojennych badaniach etnograficznych współczesnych Kaszub można powiedzieć, że miały one i mają nadal charakter indywidualny, wynikowy i raczej dorywczy; nie stworzono ośrodka naukowego ukierunkowanego głównie na badania Pomorza.

W części pierwszej, poświęconej problemom badawczym antropologii Kaszub i Pomorza przedstawiono analitycznie 5 kwestii, tj. 1. Kaszuby w etnografii polskiej, 2. Niektóre aspekty antropologii kulturowej Kaszub i Pomorza, 3. Wilcze-Błota – dzieje społeczności lokalnej na pograniczu kulturowym (od Aleksandra Treichla po współczesność), 4. Życie codzienne w kaszubsko-pomorskich dworach i dworach na przełomie XIX i XX wieku (Zarys problematyki i możliwości badawczych), 5. Teodora i Izydor Gulgowscy – badacze i twórcy pierwszego muzeum na wolnym powietrzu.

Zauważa się, że doniosłość badań etnograficznych Kaszub i Pomorza wynika nie tylko ze specyfiki etniczno-historycznej tego regionu czy rzeczywistości tzw. „sprawy kaszubskiej”.

W kontekście zaniku rodzimych społeczności na polskich ziemiach północnych, zwłaszcza na Mazurach i Warmii, zjawisko trwania Kaszubów oraz problemu wielowiekowego ich życia na pograniczu. Często wrogich sobie społeczności i organizmów politycznych zainteresować może nie tylko etnografów. Przypomina się, że w nauce polskiej i europejskiej Kaszubi pojawili się w okresie Wiosny Ludów. Istotną rolę w tym względzie odegrały badania językoznawców, a w nich studium Aleksandra Hilferdinga, pt. *Ostatki Słowian na południowym brzegu Bałtyku* (Petersburg 1862). W wykładzie przypomina się nazwiska badaczy oraz ich wkład w rozpoznawanie kulturowości Kaszub i Pomorza. Zauważa się, że badacze pomorscy przed 1920 r. (od Ceynowy zaczynając, bez zaplecza uniwersyteckiego czy instytucjonalnego (TNT było organizacją podrzynwaną przez samych członków, nie korzystało z żadnego mecenatu) stworzyli imponującą bazę faktograficzną, wykorzystywaną w bardzo skromnym

zakresie w opracowaniach monograficznych i syntezach etnograficznych autorów polskich spoza regionu.

Podkreśla się, że powojenna etnografia polska nie stworzyła dotąd pracy poświęconej Kaszubom i grupom sąsiednim, czy też całemu Pomorzu na miarę choćby monografii dotyczącej Kurpiów, Wielkopolski, Górnego Śląska itp. (s. 35). Wskazuje się mankamentem opracowań etnograficznych jest niedostateczne uwzględnianie czasu, chronologii, dynamiki przemian kulturowych i świadomościowych. Zbyt powierzchowna niekiedy znajomość dorobku językoznawców i historyków, pomijanie z reguły źródeł archiwalnych i drukowanych powoduje, iż nie zauważa się wielu zewnętrznych wpływów, także w zakresie kultury duchowej. Zauważa się, że zarówno Kaszuby, jak i Pomorze to pojęcia wzajemnie się nakładające i obejmujące nie tylko konkretne terytorium geograficzne, zamieszkanę przez określone społeczności, wyróżniające się własną tradycją historyczno-kulturową i tożsamością społeczną. Tożsamość ta bazując na własnym i zróżnicowanym dziedzictwie materialnym i duchowym, obejmującym również współczesność, uzewnętrznia się m.in. w określonej ideologii, a także myśli politycznej, kojarzonej nie tylko obecnie z regionalizmem i krajowością. Pojęcie antropologia natomiast często bywa kojarzone wyłącznie ze społecznością i kulturą wiejską. Wskazuje się, że Kaszubi, a ściślej mieszkańcy Kaszub i Pomorza oraz regionów pokrewnych jako społeczności bardziej zurbanizowanego pogranicza polsko-niemieckiego nie byli i nie są jednorodną grupą wyłącznie ludności wiejskiej, choćby nawet dominowała wśród nich, także w miastach kultura typu ludowego. W kontekście kategorii – problemu „swoj-obcy” ujawnia się czarna legenda w odniesieniu do Kaszuba, Pomorzana. Nośne są w tym względzie negatywne legendy, m.in. że Kaszubi ślepo się rodzą, mają czarne podniebienie, podobni są do siekiery (siekiere się ostrzy Kaszubów tępi), są natrętni, uparci, głupi (s. 46). Jak dotąd nie zostały podjęte badania zmierzające do pełnego poznania owej czarnej legendy Kaszubów, będącej źródłem kompleksu wielu współczesnych mieszkańców tej przestrzeni, nawet inteligentów w którymś już pokoleniu o kaszubskim rodowodzie.

Polityczny aspekt badań – antropologii Kaszub i Pomorza wynika też z aktualności i wciąż drażliwości problematyki polsko-niemieckiej oraz wielopokoleniowych, różnorodnych oczekiwań ze strony „prawdziwych Polaków”; nieustannego udowadniania polskości przez samych Kaszubów (s. 49).

Wśród instytucji cieszących się największym autorytetem Kaszubów i Pomorzan jest Kościół. Zauważa się w wykładzie, że mówi się pisze o silnej religijności ogółu Kaszubów, o ich utożsamianiu się z Kościołem, o szczególnej pobożności i roli księdza w lokalnej społeczności. Wskazując na sytuację mniejszości narodowych i grup etnicznych w tworzącej się rzeczywistości Unii Europejskiej, w odniesieniu do społeczności kaszubskiej. Podkreśla, się, że Zachód, Europa, Wspólnota Europejska wypracowały już dość dawno wspólne zasady i prawa chroniące mniejszości ich kulturę, terytorium, a także język, przed zagrożeniami wynikającymi z dominacji większości. W ramach wspólnoty europejskiej istnieją też organizacje zajmujące się wyłącznie sprawami grup mniejszościowych.

Ilustrację życia na pograniczu kulturowym zaprezentowano na przykładzie wsi Wilcze Błota oraz Nowych i Starych Polaszek. Wilcze Błota usytuowane były w przeszłości na styku kaszubsko-polsko-niemieckim, w odległości 50 km na południe od Gdańska. We wsi zamieszkiwały różne grupy etniczne, oraz ujawniało się wyraźne zróżnicowanie wyznaniowe. Zamieszkująca we wsi społeczność kaszubska sytuowała swoje miejsce etniczne między Polakami a Niemcami. Naciski germanizacyjne powodowały, że dominował we wsi porządek niemiecki (s. 72).

W prezentacji wsi dostarcza się bogatej faktografii, a w tym pozyskanej ze wspomnień najstarszych jej mieszkańców, wśród których zaznaczył się Stefan Brzoskowski (ur. 1919 r.), który parając się poezją zarysował obraz miejscowości i jej przemian w minionym półwieczu. Zauważa się, że przedstawiciele lokalnej inteligencji – ksiądz, nauczyciel ujawnili istotne zaangażowanie w dokumentowanie zachodzących tam przemian, jak też przypominanie kart przeszłości.

Charakteryzując życie codzienne w kaszubsko-pomorskich dworach i dworkach w ostatnim

stuleciu postawiono pytania i udzielono na nie odpowiedzi: jakie były kaszubsko-pomorskie dwory, jacy ich mieszkańcy oraz co rozumie się przez pojęcie „życie codzienne”, jakie były relacje między dworem a wsią i miastem? Podkreśla się, że szczególnym zwierciadłem życia codziennego jest język (s. 99).

Interesujący szkic poświęcono w wykładzie Teodorze (1860–1951) i Izidorowi (1874–1925) Gulgowskim, twórcom oryginalnego „muzeum na świeżym powietrzu” (obecnie Muzeum – Kaszubski Park Etnograficzny we Wdzydzach). Podkreśla się, że małżeństwo to stanowi wyjątkowy przykład nauczycieli i artystów oddanych pielęgnowaniu wartości kultury lokalnej.

Prezentując przemiany kultury Kaszub i Pomorza w XIX i XX w. wyodrębniono kwestie: 1. Uwagi ogólne, 2. Ludoznawstwo pomorskie, 3. Kultura materialna (a w tym: 1. Budownictwo miejskie i wiejskie, chłopskie i ziemiańskie, 2. Krajobraz kulturowy Pomorza, 3. Strój, wyposażenie domów i zagród, chat dworów i dworków. Od przemysłu domowego do sztuki ludowej, 4. Specyfika warsztatu pracy i życia codziennego rybaków pomorskich i ludzi morza, 5. Wielkie miasta), 4. Kultura duchowa (a w tym: 1. Rok obrzędowy na Pomorzu, 2. Od kołyski do grobu. Zmory i upiory, 3. Pieśni i muzyka na co dzień, świat baśni i legend, książka w domu i humor na Pomorzu, 4. Kuchnia i medycyna, 5. Charakter Pomorza), 5. Specyfika kultury Pomorza. Przypomina się tu, że wśród występujących w XIX w. na Pomorzu podziałów, uwzględniających różnicowanie etniczno-kulturowe, najbardziej charakterystyczny jest ten, dzięki któremu można wyróżnić nawet 7–8 i więcej subregionów, które można sprowadzić do szczególnej roli społeczności kaszubskiej. Kaszubi postrzegają swój rozwój kultury i tożsamości wśród rywalizujących między sobą narodowych sprzeczności polskiej i niemieckiej określają go swoistym fenomenem (s. 129).

Wskazuje się, że zachodzące w XIX w. przemiany społeczno-gospodarcze, przede wszystkim związane z procesem uwłaszczenia i jego skutkami, w tym rozwój przemysłu w zachodnich prowincjach państwa pruskiego, pociągający za sobą masowe migracje ze wschodu na zachód, głównie ludności wiejskiej powodowały

olbrzymie zmiany w sferze kultury materialnej i duchowej Pomorza. Pogłębiały wewnętrzne różnicowanie mieszkańców miast i wsi, także pod względem narodowościowym (m.in. dzięki kolonizacji pruskiej i dość masowej w Prusach Zachodnich parcelacji majątków ziemskich). Towarzyszący im rozwój oświaty, edukacji nie tylko szkolnej, uwarunkowany pruską polityką rządową, powszechne oddziaływanie armii i administracji pruskiej, rosnąca od lat 80. rola prasy i wydawnictw, zwłaszcza tzw. ludowych, w różnych językach, narastające konflikty etniczne – powodowały jednocześnie wzajemne przenikanie różnych kultur, poszerzanie wewnętrznego bogactwa świata kultury ludowej, miejskiej i wiejskiej a nawet ziemiańskiej. W XIX w. dokonało się duże przeistoczenie kultury społeczności kaszubskiej. Zmianom podlegały także instytucje kościołów i rodziny wpływające najbardziej na kontynuację dawnych tradycji kulturowych, ograniczających wpływ nowinek i świata zewnętrznego. Najmniej jednak w sferze kultury duchowej życia codziennego nieustannie było przynikanie sacrum i profanum, przede wszystkim dzięki Kościołom i rodzinie.

Zauważa się, że tradycyjne budownictwo pomorskie charakteryzowała różnorodność form oraz związanie z potrzebami społeczno-gospodarczymi, wzrostem poziomu życia codziennego. Za tradycje uznawano głównie budownictwo drewniane. Różnicowanie w tym względzie pogłębiło się zarówno w przestrzeni, jak i w czasie. Czynnikiem wywołującym zmiany w budownictwie wiejskim był proces uwłaszczeniowy, którego realizacja wymusiła rozwój budownictwa chłopskiego i folwarcznego. Wyraźne zmiany jakościowe w budownictwie nastąpiły pod koniec XIX w. Rozwój i modernizacja zagród chłopskich i dworskich wynikały z pomyślnej koniunktury w rolnictwie, z postępującej mechanizacji i specjalizacji, a także uprzemysłowienia miast i wsi. Wskazuje się w wykładzie, że krajobraz kultury Pomorza u schyłku XIX w., utrwalony na licznych fotografiach i popularnych widokówkach ukazuje swoją mozaikę budownictwa drewnianego i murowanego; przy czym drugie dominuje we wsiach zamożniejszych i większych, pełniących funkcje lokalnych centrów życia publicznego i gospodarczego,

położonych przy ważniejszych szlakach komunikacyjnych. Budownictwo drewniane, mimo że utożsamiane z chłopstwem czy tradycją słowiańską, ustępuje obiektom ceglany, występuje w starych pouwłaszczeniowych wybudowaniach, w małych wioskach (s. 142). Swoistym wyróżnikiem krajobrazu architektonicznego wsi pomorskiej, nierzadko także w miasteczkach, na terenach zamieszkałych przez ludność katolicką, czyli w Prusach Zachodnich i na Warmii są murowane kapliczki i drewniane krzyże przydrożne, często bogato rzeźbione. W obrazie społeczeństwa pomorskiego dominował w przeszłości krajobraz wsi i jej kultury.

W sferze obrzędowości szczególnym zwyczajem u Kaszubów jest dzień św. Jana; poza powszechnym strojeniem w zieleń bydła i domów oraz rzucaniem wianków jest wiejskie widowisko „ścinanie kani” ptaka symbolizującego wszelkie zło. Jego osądzenie i ścięcie było rodzajem swoistego oczyszczenia przed wiejską zabawą. Obrzędy doroczne obejmowały w znacznej mierze także mieszczan, a nawet ziemian, mieszkańców dworów. W dorocznych i rodzinnych obrzędach ważną rolę odgrywa pieśń (s. 169).

Charakteryzując życie codzienne na wsi kaszubskiej w XIX i XX wieku wyodrębniono 4 podstawowe zagadnienia, tj. 1. Zmiany w kulturze życia codziennego w XIX i XX wieku mieszkańców gmin Lipusz i Dziemiany (a w tym: 1. Stare i nowe architektoniczne oraz wyposażenie domu i zagrody, 2. Kapliczki i krzyże przydrożne, 3. Rodzinne sagi, 4. Kaszubski rok obrzędowy: święta, jarmarki, odpusty, 5. Zapisy i deputaty, 6. Zapowiedzi – publikanda – ogłoszenia) 2. Życie codzienne i kultura Krąbalów – mieszkańców Brus i okolicy w XIX i XX wieku (a w tym: 1. Zróżnicowanie społeczne, 2. Praca, robotnicze kontrakty, 3. Problem samowystarczalności gospodarstw, 4. Dwory, dworki, domy i chaty, 5. Nazwy, nazwiska, ragadła, 6. W rodzinie i wśród sąsiadów, 7. Rok obrzędowy na Zaborach, 8. Przejawy pobożności, 9. Inne treści życia codziennego i towarzyskiego) 3. O życiu codziennym zaborskiej wsi w XIX i XX wieku (a w tym: 1. Od wsi drewnianej do murowanej, 2. Kaszubski rok obrzędowy i zwyczaje rodzinne na Zaborach. Przysłowia i inne mądrości wsi, 3. W rodzinie – od urodzenia do

śmierci, 4. Trochę o pobożności i Kościele oraz humorze i nekropoliach Wiela, Karsina i Osowa, 5. Bractwa i stowarzyszenia religijne w dawnej wielewskiej parafii, 6. Wielewska Kalwaria – *via Cruois*) 4. O życiu codziennym i jego zmianach w XIX i XX wieku w gminie Parchowo (a w tym: 1. O pracy w gospodarstwie – na wsi – nie tylko gburów i robotników, 2. O architekturze i zmianach w krajobrazie kulturowym oraz o zabytkach i cmentarzu parchowskim, 3. O kulturze duchowej Kaszubów z okolicy Parchowa, 4. Bogactwo folkloru w muzyce i pieśni a ideał Kaszuby, 5. O sagach rodzinnych i wybitnych przedstawicielach gminy).

Ukazując społeczności lokalne gmin Lipusz i Dziemiany podkreśla się, że stanowią one istotną cząstkę większej wspólnoty etniczno – kulturowej, jaką są Kaszubi. W XIX i XX w. najbardziej brzemienne w skutkach dla ich życia codziennego były procesy przekształceń własnościowych i ustrojowo-narodowościowe. Pierwsze oznaczały przejście od społeczeństwa i kultury stanowej (szlachcica, chłopca, mieszczanina i duchownego), o czym decydowało przede wszystkim urodzenie, do społeczności zróżnicowanej wewnętrznie pod względem ekonomicznym, w której barierami były nie urodzenie czy majątek, ale warunkująca go własna przedsiębiorczość i wykształcenie. Podziały stanowe i bariery były sztywne nie do przekroczenia. W nowoczesnym społeczeństwie świata kapitału i wolnego rynku codziennością stały się olbrzymie migracje, przemieszczenia terytorialne i klasowe, a zarazem zmieniły się znacznie wzorce i zasady postępowania, kultury, relacji między ludźmi. W warunkach przekształceń ekonomiczno-społecznych w czasie panowania pruskiego uprzywilejowano Niemców, od 1870 r. po wprowadzenie jednolitego systemu administracji państwowej Kaszubi stali się swoistą ostoją lokalności (kaszubszczyzny) oraz elementów polskiego życia narodowego. Sfery życia publicznego, nawet po odzyskaniu niepodległości i po powrocie Pomorza do Polski, generalnie nie objęły jednak tego, co decyduje o specyfice kaszubskiej i sile trwania Kaszubów przy własnej tradycji i polskości, w czym nie mała była zasługa Kościoła. Albowiem Kościół i szkoła, obok tradycji, dzięki objęciu swoim oddziaływaniem ogółu mieszkańców zarówno w czasie

zaboru, jak i w dwudziestoleciu międzywojennym stanowiły instytucje najbardziej wpływające na kulturę duchową mieszkańców regionu (s. 189).

Zauważa się, że szczególnym, częstym zjawiskiem w kulturze życia codziennego Kaszubów jest ich wielojęzyczność. O wielojęzyczności i wielokulturowości świadczy m.in. fakt, że niewiele jest dokumentów notarialnych po 1870 r. pisanych po polsku i niemiecki, mimo że można było do 1920 r. żądać urzędowego tłumaczenia. W tym czasie poza Kościółem językiem urzędowym był wszędzie niemiecki, w świątyni obok łaciny polski, a także niemiecki, a w domu kaszubski i często jeszcze regionalna odmiana niemieckiego – *plattdeutsch*, język codzienny Niemców nad Bałtykiem. Te dwa ostatnie języki miały charakter bardziej rodzinny (s. 190).

Odwolując się do ustaleń badawczych etnografów oraz wspomnień przedstawicieli społeczności kaszubskiej analitycznie zaprezentowano obrzędowość, m.in. święta, odpusty, jarmarki, zapusty, rzeczywistość kulinarną, specyfikę odżywiania się, życie religijne, itp.

Interesujące studium dotyczy pochodzenia nazw, nazwisk, przezwisk – ragadel w przestrzeni kaszubskiej. Charakteryzując rodzinę podkreśla się, że bez rodziny byłby on czym, bezdomnym wędrowcem, zawsze niepewnym swego losu, a szczególnie w ostatnich dniach życia, co stanowi przedmiot szczególnej troski. W zakresie kontaktów i znajomości silne były związki rodzinne, o czym przekonują zapisy ślubów, chrztów. Rzadkością były związki z przybyszami, którzy wtapiali się w lokalną społeczność, utożsamiając się z nią całkowicie. Wyjątkową społeczność stanowili Żydzi, którzy starali się zachowywać swą odrębność, co prowadziło do konfliktów (s. 328).

W kulturze kaszubskiej specyficzną rolę pełni tabaka. Jej poświęcano nawet pieśni. Wskazuje się, że każdy Kaszub musi mieć dobrą tabakę *Inaczej koniec z Kaszubami, giń Polsko, przepadnij Europo!* (s. 452). Podkreśla się w wykładzie, że kształtowanie ideału Kaszuby i obrazu Kaszubów dokonuje się głównie w szkole i rodzinie oraz przez media. Wszyscy twórcy kolejnych obrazów i współtwórcy rzeczywistości wyrastają najpierw w rodzinie.

W refleksji uogólniającej można stwierdzić, że prezentowana książka jest ważnym studium, ukazującym odrębność kulturową Kaszub i Pomorza. Jej wartość zawiera się przede wszystkim w: 1. Zarysowaniu problemu z punktu widzenia antropologii, a przede wszystkim etnografii; 2. Zaprezentowaniu analitycznym systemu wartości kulturowych, na bazie starannie zgromadzonych materiałów źródłowych znajdujących się często w zbiorach prywatnych osób związanych z Kaszubami; 3. Dostarczeniu bogatego materiału ilustracyjnego, korespondującego z prezentowanym w książce wykładem; 4. Zgromadzeniu i zaprezentowaniu oryginalnych materiałów o bogactwie kultury kaszubskiej i pomorskiej; 5. Wpisaniu wiedzy etnograficznej o Kaszubach w kontekst poznawczy odnoszący się do polskiej rzeczywistości kulturowej oraz współczesnych wyzwań generowanych przez instytucje Unii Europejskiej.

Andrzej Chodubski

Andrzej Gąsiorowski, Krzysztof Steyer, *Tajna Organizacja Wojskowa „Gryf Pomorski”*, Wydawnictwo „Oskar”, Gdańsk 2010, ss. 504.

Szczególną rzeczywistość w rozpoznawaniu postaw, zachowań, działań społeczno-politycznych stanowi konspiracja. Instytucja ta znana jest od zarania tworzenia się struktur organizacji życia społeczno-politycznego. Pod wpływem postępu naukowo-technicznego, wzrostu świadomości kulturowej społeczeństw zdobywa coraz większą siłę i zakres funkcjonowania. Dużą nośność zdobyła w czasie II wojny światowej.

Rozpoznawanie jej w przestrzeni pomorskiej jest niezwykle złożonym wyzwaniem badawczym, co wynika z wielu okoliczności, zwłaszcza z dziedzictwa kulturowego (pogranicza polsko-niemieckiego), związków genealogicznych (polsko-kaszubsko-niemieckich), polityki germanizacyjnej (konsekwentnego eliminowania śladów polskości w tej przestrzeni kulturowej). Z uznaniem należy zatem odnieść się do podjęcia próby monograficznego ukazania działalności konspiracyjnej, urzeczywistnianej w wymiarze instytucjonalnym Tajnej Organizacji